նոյն տիտղոսով կը գտնենք Codex Coislinianus 263ի հետաքրքրական ստորագրութեան մէջ, զոր հրատարակեցին Omont[22], Lampros[23] եւ Kougeas[24] եւ Զլատարսքի[25] լուսարանեց: Այդ ստորագրութիւնը մեզի կը ցուցնէ թէ Ահարոն 1059ին Միջագետքի դուքս էր … δουκῶντος Ἀδριανοῦ Ἀντιοχείας, Ἀαρὼν προέδρου καὶ αὐταδέλφου τῆς Αὐγούστης Μεσοποταμίας … Յայտնի է, որ Μεσοποταμίας անունը δουκῶντοςին կը վերաբերի:

Այդպէս չէ սակայն Զլատարսքիի կարծիքը: «Արիստակէս Լաստիվերտացւոյ վկայութեան համաձայն, կ՚ըսէ, Կոստանդին Թ. Մոնոմախոսի իշխանութեան ժամանակ արդէն Բիւզանդական կառավարութիւնը Միջագետքի դուքս անուանած էր Գրիգոր Մագիստրոսը, Վասակ Պահլաւունիի որդին, որ նախապէս կայսեր ձգած էր Մեծ Հայքի իր կալուածները: Միջագետքի վարչութիւնը ժառանգական իրեն տրուեցաւ եւ այս առանձնաշնորհումի պայմանները մասնաւոր հրովարտակի մէջ գրուեցան: Այս պատճառով Գրիգոր Մագիստրոսի մահէն ետք (1066) Մատթէոս Ուռհայեցւոյ համաձայն՝ Միջագետքի իշխանութիւնը եւ դուքս տիտղոսը անոր երէց որդւոյն՝ Վահրամի անցան: Այս պայմաններու մէջ յայտնի է թէ Ահարոն չէր կրնար Միջագետքի դուքս ըլլալ քանի որ Գրիգոր Մագիստրոս ունէր այդ պաշտօնը: Ուստի այս ստորագրութեան մէջ δουκῶντος բառը չենք կրնար ամենեւին Ահարոնին համար առնել: Բայց այն ատեն Ահարոն Միջագետքի մէջ ի՞նչ կը ներկայացնէր: Անշուշտ կարեւոր պաշտօն մը պէտք էր կատարել, այլապէս այս ստորագրութեան մէջ անոր անունն պիտի չհանդիպէինք: Նկատի ունենալով որ Ահարոն ատենապետի աստիճանին բարձրացաւ՝ առանց տարակոյսի Իսահակ Ա.ի օրով, վասն զի 1047ին արդէն մագիստրոս էր, եւ թէ անոր Փոքր Ասիոյ մէջ Թուրքերու դէմ մղուած կռիւներու առթիւ ցուցուցած քաջութիւնն ու զինուորական յատկութիւնները զայն տէրութեան աչքին՝ կարող զօրավար մ՚ըրին, կը միտինք կարծելու թէ Իսահակ անոր աւելի բարձր աստիճան մը տուաւ

[22] H. Omont, Facsimiles des manuscrits datés de la Bibliothèques Nationale du IXe au XIVe siècle, Paris 1890.

[23] Νέος Ἑλληνομνήμων, VII (1910), p. 130—131.

[24] Ἑλληνικά, III, 1930, 462.

[25] Զլատարսքի, Byzantinoslavica, I, 1929, p. 22—34.

եւ Պոլսէն հեռացնելու համար՝ կայսրութեան ամէնէն հեռաւոր նահանգը ղրկեց Միջագետքի բանակները վարելու, թերեւս այն պատճառով որ Գրիգոր Մագիստրոս ի վիճակի չէր այդ սահմանի վրայ Թուրքերու շարունակեալ յարձակումներու դէմ յաջողութեամբ կռուելու[26]»:

Մեծ բուլղար պատմագիրը, որ առ հասարակ այնպէս սրամիտ է, այս անգամ Skabalanovičի պատճառով կը սխալի, վասն զի Սոֆիայի մէջ չէ կրցած անտարակոյս քննել հայ աղբիւրներէ քաղուած տեղիքները: Գրիգոր Մագիստրոս մեռած է ոչ թէ 1066ին, այլ 1058ին[27]: Մատթէոս Ուռհայեցի չի յիշատակեր անոր մահուան տարին, գալով Ուռհայեցւոյ կարծեցեալ խօսքին որ իբր թէ Գրիգորի մահէն ետք որդին Վահրամ Միջագետքի դուքս եղած ըլլայ՝ այդ ոչ թէ Ուռհայեցիէն է այլ անոր թարգմանիչէն[28]: Բայց ինչպէս կը դիտէ J. Laurent, այդ պատմութիւնը «որ բոլոր հեղինակներէ կրկնուած է առանց աղբիւրները նշանակելու», անտարակոյս Չամչեանէ[29] է: Հետեւապէս արգելք մը չկայ ընդունելու մեր ստորագրութեան համաձայն, որ Գրիգոր Մագիստրոս 1058ին մեռնելէն ետք՝ իրեն իբր Միջագետքի դուքս յաջորդեց Ահարոն: Լաստիվերտացւոյն[30] տեղիքն ալ, որուն կ՚ակնարկէ Զլատարսքի առանց քննելու պէտք չէ ընդունիլ, վասն զի ինչպէս դիտել կու տայ Ա. Ագուլեան, Գրի-

[26] Զլատարսքի, Byzantinoslavica, I, 1929, p. 26. Կ՚երեւայ թէ Զլատարսքի կը կարծէ որ նորապսակ կայսր Իսահակ Կոմնենոս իր աներին դէմ քէն պահած ըլլայ՝ Միքայէլ Դ.ի բանակը իր դէմ վարած ըլլալուն համար:

[27] Հմմտ. Byzance et les Turcs seldjoukides, p. 39.

[28] Dulaurier, Bibliothèque Nat. arm.: Chronique de Matthieu d'Édesse, p. 411. Սխալականօրէն Dulaurierի այս ծանօթագրութիւնը առանց ուշադրութեան կարդալով կը սխալի երբ Գրիգոր Մագիստրոսի մահը (1058) կը դնէ 1066ին, որ Խաչիկ կաթուղիկոսի մահուան տարին է:

[29] Laurent, Byzance, p. 40, note 1, հմմտ. Չամչեան, Պատմ., Բ., 968:

[30] Ահա այդ տեղիքը. «Գրիգոր որդի քաջի Վասակայ, ելեալ եւ նա զնոյն առաջի թագաւորին, քանզի այր իմաստուն էր եւ խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց, որպէս թէ ո՛չ այլ ոք: Իբրեւ ետես եթէ ոչ են թողլոց զԳագիկ ի տեղի իւր, յառաջ կացեալ տայ զբանալին Բջնոյ ցթագաւորն եւ զամենայն զհայրենի ժառանգութիւնն եւ մեծարեալ ի նմանէ՝ առնու զպատիւ մագիստրոսութեան եւ զտեղիս բնակութեան ի սահմանս Միջագետաց գեօղս եւ քաղաքս, գրով եւ մատանեաւ յազգէ յազգ մինչեւ յաւիտեան. Արիստ. Լաստ., գլ. Ժ, էջ 51—52: Այս խօսքը պէտք է մեկնած ըլլայ Չամչեան:

գոր Մագիստրոս տիտղոսն արդէն շատ առաջ ընդունած էր[31]:

Իր քեռայրին հրաժարումէն ետքն ալ Ահարոն չդադրեցաւ կարեւոր դեր մը խաղալէ: Կը գտնենք զայն իբր պատգամաւոր Վրաստան ղրկուած Միքայէլ Դուկասի՝ Մարթայի կամ Մարիամի ամուսնութեան առթիւ, որ Վրաց Բագրատ Դ. արքային աղջիկն էր: Ս. Գէորգ Աթոսի վրացերէն վարքին մէջ, որ 1066—1073 տարիներու գրուած է, կը գտնենք այս թանկագին տեղեկութիւնը, որ միաժամանակ վերջին յիշատակութիւնն է այս անձին մասին:

Ահարոն որդի մ՚ունէր Թէոդորոս անունով, որ երիտասարդ հասակին՝ Թուրքերու դէմ մղուած կռիւներու մէջ ինկաւ, 1055—1056, ինչպէս Արիստակէս Լաստիվերտացի կը պատմէ: «Իսկ ի կողմանս Տարօնոյ Թէոդորոս որդի Ահարոնի, զոր Աւանն կոչէին՝ ըստ իւրեանց լեզուին գլխոյն պակաս ունելով, որ նա էր իշխան գաւառին, առ որ եկեալ գունդ մի ի Թուրքաստանէ՝ հնազանդեցան նմա եւ կամեցան զմիամտութիւն ցուցանել, մտեալ ի գաւառն Խլաթայ եւ առեալ աւար բազում, ածին ի Տարօն: Իսկ ժողովեալ զօրք ի Պարսից եւ ի Թուրքաստանէ յղեցին առ Թէոդորոսն թէ կամ տուր զապստամբսդ ի մեզ կամ թէ ոչ զերկիրդ գերի տանիմք: Որում ոչ առեալ յանձն յետ որոյ եկեալ ճակատեցան ընդ միմեանս երկիցս եւ երիցս, եւ բազում արութիւնս ցուցեալ իշխանին, յետոյ կարեւէր խոցեալ յետ սակաւ աւուրց վախճանեցաւ, որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի էր նորա վախճանն մանուկ հասակաւ եւ գեղեցկաշուք կերպարանօք զԴաւթի մադարէին ունելով զնմանութիւն եւ քաջութեամբ առաւել քան զբազումս, որ տարաժամ բարձաւ ի միջոյ[32]»:

Աննա Կոմնենոս[33] երկար կը խօսի դաւաճանութեան մը մասին, որ 1107 տարւոյն վերջերը Ալեքս կայսեր դէմ սարքուած էր Ահարոն եւ Թէոդորոս եղբայրներու կողմէ: Աննա Ահարոնը կ՚անուանէ Ահարոնեան ընտանիքէ: Ducance[34] արդէն կը յայտնէր այն

[31] Akulian, Einverleibung armenischer Territorien durch Byzanz im 9. Jahrhundert (Dissertation, Zürich 1912), S. 69. Գրիգոր Մագիստրոս հայերէնի բոլոր կալուածները Բիւզանդացիներուն չէր թողուցած. Հմմտ. Laurent, Byzance, p. 39.

[32] Արիստ. Լաստ., գլ. ԺԷ, էջ 87:

[33] Ա. Կոմնենոս, հրատ. Teubner, II, p. 175—178.

[34] Անդ, 175:

կարծիքը թէ Ահարոնեան ընտանիքը իր անունն ու ծագումը կ՚առնէր Ահարոն բուլղար իշխանէն: Նկատելով Բիւզանդացիներու սովորութիւնը, որոնք պապին անունով կ՚անուանէին որդիները, բաւական մեծ հաւանականութեամբ կրնանք ըսել թէ 1107ի դաւադրութիւնը կազմակերպողը Ահարոն ատենապետին թոռն էր:

Աննա Կոմնենոսի Ահարոնեան ընտանիքի մասին տուած տեղեկութիւնը հայկական աղբիւրէ իր լրացումը կը գտնէ: Ոսկեբերանի Յովհաննու Մեկնութեան հայերէն թարգմանութեան մասնակցած են հայ, յոյն եւ ասորի. այն յոյնը որ Միջագետք կ՚ապրէր կը կոչուէր Թէոփիլոս եւ «իշխան Առաւնի քարտուղարն ու նախանօտարն էր»: Այս, ինչպէս կը դիտէ P. Peeters, մեզի կարծել կու տայ թէ Ἀρώνιοι ընտանիքը Միջագետքի մէջ դեռ գոյութիւն ունէր[35]:

MICHEL LASCARIS Թրգմ. Հ. Պ. ԽՍԱՊԱԼԵԱՆ

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԱՆԹԵՈՆՆԵՐՈՒՄ

(Շարունակութիւն:)

2. ԿՈՒԿԻԱՅԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆԸ

ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐԶԱ

(1860—1902)

Ո՞վ ծանօթ չէ հայ երգի մոլեռանդ տարածողին, բազմաձայն, խմբական երգեցողութեան ամենաառաջին դրօշակակիրին, ո՞վ չի լսել այդ արուեստագէտի անունը:

80ական թուական — ահա այն ժամանակաշրջանը, որ հրապարակ եկաւ Կարա-Մուրզան:

Նրա նշանախօսն էր — լայն խաւերու մէջ տարածել ժողովրդական երգը, բազմաձայն երգեցողութիւնը: Դա այդ շրջանն էր, երբ հայ ժողովուրդը գաղափար անգամ չունէր բազմաձայն երգեցիկ խմբի եւ երգեցողութեան մասին: Եւ Կարա-Մուրզան հանդիսացաւ առաջին դրօշակակիրը: 17 տարի շարունակ նա յամառ, անդուլ, անվկանդ աշ-

[35] P. Peeters, Traductions et traducteurs dans l'hagiographie orientale, Analecta Bollandiana, XL, 1920, 273—274.

Ոսկեբերան, Յովհաննու Մեկնութիւն, էջմիածին Թ. 1347 (շուրջ 1112ին գրուած) ունի «Ցդէ ի Մեսոպոտամն գաւառ առ յունական հռետոր Թէոփիլոսէ կոչեցեալ, որ էր քարտուղար եւ պրոտոնօտար իշխանին Առաւնի կոչեցելոյ»:

© National Library of Armenia

խատանքով պայքարեց այդ ասպարէզում։ Արհամարհելով ժամանակի տիրող նախապաշարումները, բազմաձայն երգեցողութեան գրօշի տակ համախմբեց հազարաւոր օրիորդներ եւ երիտասարդներ, հրահրեց նրանց մէջ խմբական երգեցողութեան սէրը։ Անցաւ նա գաւառից գաւառ, գիւղից գիւղ, մտաւ Կովկասի ամենայետամնաց, ամենախուլ եւ մոռացուած անկիւնները եւ ամէն տեղ, ամենուրեք, բազմաթիւ համերգների միջոցով, տարածեց հայ ժողովրդական երգը, ամէն տեղ հիմք դրեց բազմաձայն երգեցողութեան։ Դեռ աւելին։ Նրա անմիջական ղեկավարութեամբ բազմաթիւ թաղնուած գեղեցիկ ձայներ յայտնաբերուեցին եւ մշակուեցին. օր. Շահլամեան, Վարդիկեան, Կոմիտաս շնորհիւ աչքի ընկան։ Կազմել է նա 90 խումբ եւ 247 քաղաքներում տուել 248 համերգ։ Դա ինքնին գեղարուեստական խոշոր մի նուաճում է։

Նրա մահից յետոյ ոչ ոք չկարողացաւ այնպէս միշտ բարձր պահել նրա պարզած բազմաձայն խմբի դրօշը։ Ո՛չ ոք չը կարողացաւ այսպիսի մոլեռանդութեամբ, անխորտակելի կամքով եւ զարմանալի տոկունութեամբ առաջ տանել նրա սկսած գեղեցիկ գործը։ Երկար տարիներ թափուր մնաց նրա հարթած ճանապարհը։ Միայն անման Կոմիտասը նոր երանգ եւ գոյն տուեց քառաձայն երգեցողութեանը։ Կոմիտասով էլ սկսում է մի նոր շրջան, խմբական երգեցողութեան եւ ժողովրդական երգի մշակման նոր վերելքի, նուաճումների ու յաղթանակների շրջանը։

*

1902 թուի Մարտի 27ին, 49 տարեկան հասակում, վախճանուեց այս արուեստագէտը։

Հանգչում է Թիֆլիսի Կուկիայի կաթողիկէների գերեզմանատանը։ Քառակուսի երկաթահիւս վանդակապատ, չորս գաւիթի ծառեր, մէջտեղը մարմարէ գեղեցիկ մի կոթող — ահա Կարա-Մուրզայի գերեզմանի ամբողջական պատկերը։ Գեղարուեստական լաւագոյն մի ստեղծագործութիւն է դա։ Ներքեւում թխագոյն քարէ քառակուսի մի պատուանդան, որի վրայ հանգչում է մարմարէ երկրորդ պատուանդանը, ապա բարձրանում է երկնագոյն մարմարից կերտուած գեղեցիկ կոթողը, որի վերեւի մասը քանդակուած է ճարտարապետական ֆորմաներով եւ վերջանում է եռանկիւնաձեւ գենիթով։ Կոթողի արեւելեան ճակատին՝ վերեւից փորագրուած է մարմարէ մի ծաղկէպսակ, որի մէջ իշխում է ոսկեզօծ մի քնար, ներքեւում ոսկեզօծ տառերով փորագրուած է.

ՀԱՅ ԵՐԳԵՑԻԿ ԽՄԲԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՂ
ԵՒ
ՀԱՅ ԵՐԳԸ ԱՄԵՆՈՒՐԵՔ ՀՆՉԵՑՆՈՂ
ՔՐԻՍՏԱՓՈՐ ԿԱՐԱ-ՄՈՒՐԶԱ
1853—1902
ХРУСТАФОР КАРА-МУРЗА

Կոթողի վերեւի մասում հանգչում է կանաչ տերեւներից եւ սպիտակ ծաղիկներից հիւսուած արուեստական մի պսակ։

*

Կանգնած մարմարէ կոթողի առաջ, երկար ապրում եմ անցեալի գեղարուեստական աշխարհում։ Կտաւի վրայ վրձինում են անցեալի գեղեցիկ, աննման պատկերները։ Ահա մի պատկեր։ Մեծ եւ ընդարձակ դահլիճում ծփում է հասարակութիւնը։ Մեծ արուեստագէտը կանգնել է բեմի վրայ, բազմերանգ խմբի առաջ՝ իր յաղթանդամ կառուցուածքով։ Նրա քառակուսի սեւ մօրուքը, լայն ճակատը, ակնոցների տակից փայլող խօսուն աչքերն առանձին գրաւչութիւն են տալիս նրա արտաքին դիմագծին։ Կրակ կայ նրա աչքերում, ժողովրդական երգի կրակը։ Մեղմ բարձրանում են նրա ձեռքերը եւ ահա երկսեռ խումբը հնչում է քառաձայն կրակոտ երգը եւ վարակում, յուզում հազարաւորների սրտերը... Դա ժողովրդական զողարիկ մի պօէզիա է, որը տանում է ձեզ դէպի գիւղական աշխարհը, դէպի կանանչ արօտները, բարձր եւ սէգ սարերի լանջերը։ Հնձուորները վերադառնում են դաշտից, իսկ հեռուն հնչում է հովուի սրնգի անուշ, թախծոտ երգը։

Ահա մի այլ պատկեր։ Երգեցիկ խումբը կանգնել է գիւղական հրապարակում, բաց երկնքի տակ. գիւղացիները, գեղջկուհիները շրջապատել են եւ օղակել։ Հնչում է ժողովրդական աննման երգը տարբեր երանգներով եւ ալեկոծում գիւղացիների սրտերը, խօսում նրանց հոգիների հետ։ Ծառերը լալիս են...

Այսպէս էր Կարա-Մուրզան։ Ամբողջապէս երգ եւ զգացմունք։ Այդ ճանապարհին էլ ընկաւ արտիստը՝ ժողովրդական-հովական անուշ երգը շրթերին...

3. ՎԵՐԱՅԻ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆԸ

ԲԺՇԿ. ՄԻՔԱՅԵԼ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
(1827—1869)

Վաթսունական թուականների Ռուսահայ թատրոնի պատմութիւնն առանձին էջ պիտի յատկացնի իր ժամանակի այս շնորհալի դրայատկացնի, որ իր կոմէդիաներով եւ դրամաներով զարկ տուեց հայ թատերական դրականութեանը։ Ո՞վ չի կարդացել քաւիկ գրականութեանը... Ո՞վ չի կարդացել նրա իր ժամանակաշրջանի Թիֆլիսի հասարակութեան տարբեր խաւերի կեանքը պատկերող պիէսները — «Վո՛յ ֆի իմ վէչերը», «Պէպօի տկճուրը», «էս էլ ֆի մօցիֆլութին», «Նինօյի ճըշ-«խոտորճակին խոտորճակ», «Պառաւճերուճ խրատ», «Ո՞վ է մեճուխը», «Փլատ», որոնք երկար ժամանակ՝ դաւորը», բեմադրուել են հայկական բեմերի վրայ եւ ծիծաղի հետ արտասունք խլել գեղարուեստասէր հասարակութեան աչքերից...

1869 թ. հոկտ. 19ին, Թիֆլիսում, վախճանուեց այս բեղմնաւոր դրամատուրգը։ «Հայկական Աշխարհ» օրագիրը նրա թաղման հանդէսը գծում է այսպիսի գոյներով.

*

— «Բժիշկ Տէր-Գրիգորեանը վախճանեցաւ եւ թաղվեցաւ հոկտեմ. 19ին։ Հանգուցեալի բարեկամները հոգացել էին, որ թաղման փառաւոր հանդէսին ոչինչ չպակասէր, մինչեւ անգամ Բէթղէհէմ եկեղեցու (հանգուցեալը երեսփոխան էր) ուսումնարանի սեւազգեստ աշակերտուհիներ պատում էին դագաղը։ Նագաձառեր շատ տասցին, առաջին ճառ տուաց պ. Նագաբեանը, որի դամբանական ճառեր գրելու տաղանդը յայտնի է ամենքին, ով պատահել է որեւիցէ նշանաւոր մարդի-կնոջ թէ առն, երիտասարդի թէ օրիորդի թաղմանը։ Միւս ճառասացներ սոքա էին. պ. Պօշեան, պ. Ամերիկեան, Հայր Մանդինեան եւ Ներս. ուսումնարանի աշակերտ Կլասիկական գիմնազիոնի եւ մասնաւոր գիմնազիոնի (պ. Մօնաստիրցէվի եւ պ. Տէր-Յակոբեանի) աշակերտներն պատուեցին թաղումն որպէս իւրեանց բժշկի եւ Ներս. ուսումնարանի աշակերտներն — որպէս իւրեանց հոգաբարձուի։
Ինքն Սէր-Յիսուս Թող ընդունէ եւ հանգստացնէ հանգուցեալ բժիշկ Տէր-Գրիգորեանի հոգին»։

*

Հողակոյտի վրայ դրուած է գեղեցիկ մի յուշարձան։ Ներքեւում հանգչում են քառակուսի ֆորմաներով քանդակուած կրանիտից կերտուած երկու պատուանդաններ, որոնց վրայ բազմել է սպիտակ մարմար քարից յղկուած քառակուսի մի պատուանդան, որին հիւսուածքով քանդակուած մարմարէ քարի հարաւային ճակատին փորագրուած է.

ԲԺՇԿԱՊԵՏ
ՄԻՔԱՅԷԼ ՄՈՎՍԻՍԵԱՆ
ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
1827—1869

ԳԷՈՐԳ ԲԱՐԽՈՒԴԱՐԵԱՆ
(1835—1913)

Ո՞վ չի լսել բանաստեղծ-մանկավարժ եւ յայտնի թարգմանիչ Բարխուդարեանի անունը։

Դորպատի ուսանող, Հին-Նախիջեւանում ուսուցիչ, «Մեղու»ի եւ ապա «Հիւսիսափայլ»ի դրօշակիր — ահա Բարխուդարեանի կեանքի պատմութիւնը։

45 երկար տարիներ ծառայում է նա մանկավարժական եւ գրական ասպարէզում եւ միաժամանակ անմահ Շիլլէրով, Գէօթէով եւ Լեսսինգով զատախարակում հայութեանը։ Նրա եւրոպական կլասիկների թարգմանութիւնները — Գէօթէի «Ֆաուստը», Շիլլէրի «Դոն Կարլօսը», «Վիլհելմ Տէլլ»ը, «Օրլէանի կոյսը», «Ֆիէսկօն», Շէքսպիրի «Վենետիկի վաճառականը», Լեսսինգի «Նաթան իմաստունը» կատարուած են այնպիսի հարազատութեամբ, որ կարելի է գրական մի մի նուաճում համարել մեր աղքատիկ գրականութեան մէջ։

Բարխուդարեանը կերտել է նաեւ ինքնուրոյն բանաստեղծութիւններ։ Ով չի յիշում նրա «Բարեպաշտ մարդիկը», նա մանաւանդ «Կապոյտ երկնքում աստղեր են փայլում» (ձայնագրութիւն Եկմալեանի)։

1913 թուի Օգոստոսի 13 Թիֆլիսում հանգաւ կուլտուրական այս գործիչը։ Թաղուած է Վերայի գերեզմանատանը, Արշակունի ընտանիքի դամբարանի մօտ։ Հողակոյտի վրայ ո՛չ յուշարձան կայ, ո՛չ էլ քար։

ՎԱՍԻԼ ՇԻՐՄԱԶԱՆԵԱՆ

Բարխուդարեանի գերեզմանի մօտ հանգչում են թատրոնական այս հին գործչի աճիւնները։ Հողակոյտի վրայ դրուած է երկար եւ հաստ սպիտակ մարմարէ մի քար, որի վերեւի մասում քանդակուած է մի մեծ խաչ. ներքեւում, սպիտակ հիմքի վրայ, սեւ տառերով փորագրուած է.

ՎԱՍԻԼ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ
ՇԻՐՄԱԶԱՆԵԱՆ
18 15/I 43—19 24/III 17

© National Library of Armenia

ՏԻԳՐԱՆ ՆԱՂԱՐԵԱՆ

Ո՞վ չի յիշում իր ժամանակի ամենազործօն, աննկուն հասարակական գործիչ, «Աղբիւր», «Տարազ» թերթերի խմբագիր-հրատարակիչ Տիգրան Նաղարեանին, որ բազմաթիւ անյայտ գրական գործիչներ առաջ քաշեց եւ փրկեց կորստից: Ո՞վ չի յիշում նրա հասարակական գործունէութիւնը պատերազմի տարիներում գաղթականներին օգնելու, նրանց ճաշ ու թէյ մատակարարելու, «հրատապ օգնութիւն մատուցանելու» համար:

*

Հանդէսում է ազիզ մօր չիրմին կից: Հողակոյտի վրայ ոչ քար կայ ոչ էլ արձանագրութիւն:

ԶԱՐՈՒՀԻ ՆԱՂԱՐԵԱՆ

Սպիտակ պէճաւոր մարմար քարի վրայ հանդէսում է թանկագին սեւ-փայլուն մարմար մի քար, որի վրայ մուղ-սպիտակ տառերով փորագրուած է.

ԶԱՐՈՒՀԻ ՍԱՀԱԿԵԱՆ
ԶԱՌԻ ԲԱՂԻ
ՆԱՂԱՐԵԱՆ
ԾՆ. ՇՈՒՇԻ ՅՈՒՆՒԱՐ 1835
† 1914 ՄԱՐՏ ԹԻՖԼԻՍ

Դա «Աղբիւր»-«Տարազ» հանդէսների խմբագիր՝ Տիգրան Նաղարեանի մօր չիրմին է:

ԵՐԵՄԻԱ ԳԵՒՈՐԳԵԱՆ ԱՐԾՐՈՒՆԻ
(1804—1877)

Գեներալ-մայիօր: «Մշակ»ի խմբագիր՝ Գրիգոր Արծրունու հայրը, որի հասարակական գործունէութիւնը կապուած է Անդրկովկասի պատմութեան հետ:

9 տարեկան հասակում նա Վանից գալիս է Թիֆլիս: Ուսանում է նախ Թիֆլիսի գիմնազիայում, ապա Պետերբուրգի զինուորական վարժարանում: 1823 թուին մտնում է զինուորական ծառայութեան: 1826—1828 թուականներին մասնակցում է ռուս-տաճկական եւ ռուս-պարսկական պատերազմներին: Մինչեւ 1844 թուականը վարում է Կովկասեան ինտենդանտի պաշտօնը: 1866—1868 թ. նշանակւում է Թիֆլիսի քաղաքագլուխ եւ իր ակտիւ գործունէութեամբ սիրւում է հասարակութեան տարբեր խաւերից, մանաւանդ արհեստաւոր դասից:

*

1877 թ. Նոյեմբերին Թիֆլիսի բազմաթիւ, հոծ հասարակութիւնը թաղում է նրան Վերայի գերեզմանատանը:

ՋՕՐԱՎԱՐ ԱՌԱՔԵԼ ԽԱՆԴԱՄԻՐԵԱՆ
(1822—1892)

Հանդէսում է գեղեցիկ մի յուշարձանի ներքոյ: Դա սեւ-թխագոյն կրանիտէ մի քար է, որի երեսը ծածկուած սպիտակ մարմարէ քարի վերեւի մասում քանդակուած է մի խաչ, իսկ ներքեւում փորագրուած է.

ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅԻՕՐ
ԱՌԱՔԵԼ ԳԱՆՃՈՒՄԵԱՆ
ԽԱՆԴԱՄԻՐԵԱՆ
1822—1892

ՎԱՍԻԼԷ ԼՕՌՈՒ-ՄԷԼԻՔԵԱՆՑ

Գեղեցիկ քանդակներով կերտուած սեւ-նաղարդ կամարների վրայ հանդէսում է մի մեծ գմբէթ, որի տակ կողք կողքի բարձրանում են երեք չիրիմներ: Դրանցից մէկը թխագոյն հաստ կրանիտէ մի մեծ քար է, որի վրայ փորագրուած է:

ԱՍՏԻ ԱՄՓՈՓԻ ՓՈՇԻ
ՌՈՒՍՀԱՅ ԱՍՏԻՃԱՆԱՌԻ
ԿՕԼԼԷԳԻՍԿԻ ՍՕՎԷՏՆԻԿ
ՎԱՍԻԼԻ ՏԱՐԻԵԼԵԱՆ
ԼՕՌՈՒ-ՄԷԼԻՔԵԱՆՑԻ
ՎԱԽՃԱՆԵԱԼ 1868 ԱՄԻ
ՆՈՅԵՄ. 25 ՕՐՆ

ՄԻՄԷՕՆ ՆԱԲԱԽՏԵԱՆ
(1887—1933)

Հայ գրականութեան պատմութեան մէջ Նաբախտեանը համեստ մի էջ է գրաւում իր քրէական յանցաւորների կեանքից վերցրած կարճ, բայց հետաքրքիր պատկերներով:

Երկուսը տարիներ նա պաշտօնավարում է Վրաստանի եւ ամբողջ երեք տարի էլ Հայաստանի քրէական միլիցիայի ասպարէզում: Այդ է պատճառը, որ նա ա՛յնքան լաւ ծանօթ էր քրէական յանցագործների նիստ ու կացին, կենցաղին, լեզուին եւ ընկերական պայմաններին: Այդ ծանօթութեան շնորհիւ էլ նա կարողանում է վրձինել քրէական յանցաւորների կեանքից վերցրած մի շարք պատկերներ, որոնք մինչեւ այսօր էլ կարդացւում են մեծ հետաքրքրութեամբ: Այդ պատկերները տպուած են Թիֆլիսի «Մարտակոչ», «Պրոլետար», «Խաթաբալա» եւ այլ թերթերում:

*

Վախճանուեց 1933 թուի Օգոստոսի 10ին Թիֆլիսում: Հանդէսում է Վերայի գերեզմանատանը: Հողակոյտի վրայ ոչ քար կայ, ոչ էլ արձանագրութիւն:

4. Ս. ԳԷՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԲԱԿՈՒՄ

ԱՇՈՒՂ ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱ

Խաղով եկաւ,
Ախով գնաց Սայեաթ-Նովան.
Երգով եկաւ,
Վէրքով գնաց Սայեաթ-Նովան.
Սիրով եկաւ,
Սրով գնաց Սայեաթ-Նովան
Սիրով մնաց Սայեաթ-Նովան:
Յովհ. Թումանեան:

18րդ դարում փարոսի նման փայլում է աշուղ Սայեաթ-Նովան:

Ամբողջ երկու դար, երկու հարիւր տարի, է անցել նրա մահից, բայց դարձեալ նա չի մոռացուել. սերունդից սերունդ անցել է նրա համբաւը:

Այսօր էլ նա դեռ իշխում է հազարաւոր սրտերի վրայ:

Ո՞վ չի երգել նրա հիւսած անմահ երգերը, որոնք աշուղական գրականութեան մէջ առանձնայատուկ եւ կենտրոնական տեղ են գրաւում:

Ի՞նչումն է կայանում, ասկայն, Սայեաթ-Նովայի գերը:

Ամենառաջին աշուղն է նա, որ աշուղական գրականութիւնը դրեց գեղարուեստական բարձրութեան վրայ:

Ամենառաջին երգիչն է, որ երգեց երեք տարբեր լեզուներով — հայերէն, վրացերէն եւ Թուրքերէն: Ահա թէ ինչու նա այսօր հաւ Թուրքերէն: Ահա թէ ինչու նա այսօր հաւ մարւում է Անդրկովկասեան ժողովուրդների մարւում է Անդրկովկասեան ժողովուրդների մշակութային կապի, եղբայրական միասնականութեան խորհրդանիշը:

Դեռ ոչ մի աշուղ, ոչ մի պօէտ, իր ստեղծագործութիւններով չի կարողացել գերազանցել այդ տաղանդաւոր արուեստագէտին: Դեռ անդրկովկասեան ժողովուրդներից եւ ոչ մէկը չի տուել իր Սայեաթ-Նովան: Նա իր գեղարուեստական երգերով իշխում է մինչեւ օրս էլ որպէս տաղանդաւոր արուեստագէտ:

Սայեաթ-Նովայի տաղանդի, նրա ստեղծագործութիւնների առջեւ խոնարհուել են անգամ մեծ պօէտները — Յովհաննէս Թումանեանը մի քառեակով երգել է նրա մեծութիւնը: Եղիշէ Չարենցը նրա հետեւողութեամբ երգեր է հիւսել: Վրաց պօէտ Գրիշաշվիլին նրան նուիրել է մի ամբողջ ուսումնասիրութիւն:

Սայեաթ-Նովային սիրել են ոչ միայն պօէտները, այլ եւ նրա երգերով ոգեւորել են ժողովրդի լայն խաւերը: Այդ երգերից շատերն այսօր անգիր հնչում են հազարաւորների շրթների վրայ:

Աւելին: Նրա յիշատակը վառ պահելու համար բանաստեղծ-արուեստագէտները կերտել են գեղեցիկ կոթողներ:

Ո՞վ չի յիշում բժ. Գէորգ Ախվերդեանի 1852 թուին Մոսկուայում հրատարակած գիտական լուրջ ուսումնասիրութիւնը — «Սայեաթ-Նովայ»: Դա աշուղի երգերին նուիրուած առաջին արձանն է:

Ո՞վ ծանօթ չէ Հայ Գրողների Ընկերութեան 1914 թուին հրատարակած գրքոյկին:

Ո՞վ չի տեսել 1918 թուին լոյս տեսած նրա վրացերէն երգերը եւ վերջապէս 1931 թուին՝ Գ. Լեւոնեանի վերհրատարակութիւնը:

Այդ գեղեցիկ կոթողների հետ Թիֆլիսի Հայ Գրողների Ընկերութիւնը կանգնեցրեց մի նոր արձան: Դա Սայեաթ-Նովայի գերեզմանի յուշարձանն է:

*

Ուխտի եմ գնում տաղանդաւոր աշուղի չիրմին:

Կարօտը սրտիս, քաղցը յուշերով, մտնում եմ Թիֆլիսի Մէրգանի Ս. Գէորգ եկեղեցու բակը եւ կանգ առնում եկեղեցու պատի հարաւային կողմը, այնտեղ, ուր նահատակուեց աշուղն՝ Աղա Մահմէդ խանի զինուորների սուիններով: Այն տեղ է կանգնած ոսկեզօծ տառերով նաշխուած, ոսկերզով հիւսուած մահարձանը:

Մարմար քարից քանդակուած գեղեցիկ մի կոթող է դա, որը իր գեղարուեստական պարզ կառուցուածքով խոր տպաւորութիւն է գործում:

© National Library of Armenia

Յուշարձանի վերեւում, եռանկիւնաձեւ կամարի վրայ, իշխում է սպիտակ մարմար քարէ գեղեցկաձեւ մի խաչ: Ներքեւում մի ամբողջական սպիտակ մարմար քարից կերտուած է հայկական ոճով, կամարակապ, ծաղկահիւս եւ սիւնազարդ մի փասատ, որի մէջ դրոշմուած սեւ-փայլուն մարմարի վրայ կարդում եմ ոսկեզօծ տառերով փորագրուած հետեւեալ տողերը.

ՍԱՅԵԱԹ-ՆՕՎԱՅ
† 1795

ԱՄԷՆ ՄԱՐԴ ՉԻ ԿԱՆԱ ԽԸՄԻ
ԻՄ ՋՈՒՐԸՆ՝ ՈՒՐԻՇ ՋԸՐԷՆ Է.
ԱՄԷՆ ՄԱՐԴ ՉԻ ԿԱՆԱ ԿԱՐԹԱ
ԻՄ ԳԻՐԸՆ՝ ՈՒՐԻՇ ԳԸՐԷՆ Է.
ԲՈՒՆԻԱԹՍ ԱԽԱՁ ՉԻՄԱՆԱՍ
ՔԱՐԱՓԷ ՔԱՐՈՒԿԸՐԷՆ Է:

Ներքեւում իշխում է երկաթեայ ծաղկահիւս գեղեցիկ մի վանդակապատ:

ՆԿԱՐԻՉ ԳԵՈՐԳ ԲԱՇԻՆՋԱՂԵԱՆ

Ո՞ր կովկասահայը ծանօթ չէ Կովկասի սքանչելի բնութեան եւ գեղեցիկ տեսարանների հմուտ կուլտուրական այս նկարչին:

Բնանկարի վարպետն էր Բաշինջաղեանը, օժտուած բանաստեղծական ձիրքով:

1883 թուին բացաւ նա իր առաջին ցուցահանդէսը. իր գեղեցիկ նկարներով գրաւեց ոչ միայն ժամանակի գեղարուեստասէր հասարակութեան, այլ եւ մամուլի ուշադրութիւնը: Ամենախիստ գեղարուեստագէտ-քննադատներն անգամ գրաւուեցին նրա վրձինով, արձանագրեցին նրա արուեստի խորութիւնը, երանգների նրբութիւնը, շեշտեցին նրա հմուտ տեխնիկան:

«Լուսնակ գիշերը Թիֆլիսում», «Գիշերը Դարեալի ձորում», «Բօրժոմի անկիւնը», «Սեւանայ լիճը», «Մասիս», «Արարատեան դաշտը», «Վրաստանի նշանաւոր Ալազանը», «Հիւսիսային Կովկասում», «Գեօգ-Գեօլ լիճը» — ահա բանաստեղծական այն գեղեցիկ տեսարանները, որոնց նկարիչն իր վարպետ վրձինով պատկերել է կտաւների վրայ: Այդ նկարները Կովկասեան ցուցահանդէսներում միշտ էլ պատուաւոր տեղ են գրաւել եւ իրենց վրայ կենտրոնացրել թէ՛ մամուլի եւ թէ հասարակութեան ուշադրութիւնը:

Ո՞վ կարող է ժխտել, որ նա իր հմուտ վրձինով կեանք է տուել Կովկասի սիրուն բնութեանը:

Ո՞վ չի հիացել նրա «Ալազանը» դիտելիս, ուր ցոլանում է ջրի փայլուն ծփանքը լուսնի շողերի տակ:

Ո՞ր գեղարուեստասէրը չի զմայլել նրա ռէգ լեռների աննման գեղեցկութիւնը, խաղաղ ծառաստանը լուսնակ գիշերով, կամ պարզկայ գիշերը գետի ու լճի վրայ արտացոլող նկարները դիտելիս: «Նրա գիշերը միշտ անվրդով է, լուսինը միշտ մելամաղձոտ, ջուրը միշտ անշարժ... Մինչեւ այժմ դեռ ոչ ոք տեղական նկարիչներից չի կարողացել նրա պէս նուրբ նկարել օդի թափանցկութիւնը, ոչ ոք այնպէս հիւթալի չէ արտայայտել լուսինը, նրա ճառագայթները ջրի խաղաղ մակերեւոյթի վրայ» (Շիրվանզադէ):

*

Բաշինջաղեանի անունն արձանագրուած է ոչ միայն նկարչութեան, այլ եւ Ռուսահայ նորագոյն գրականութեան պատմութեան մէջ:

Նրա փոքրիկ պատմուածքներն այսօր էլ դեռ չեն կորցրել իրենց նշանակութիւնը: Առանձին հետաքրքրութեամբ են կարդացւում նրա «Նկարչի կեանքից յիշողութիւններ»ը:

Նրա «Վրացի Իւանէն», «Իշխան Վաչնաձէի ագարակում», «Դարիալի ձորը», «Ալազանի հովիտը», «Սեւանայ լիճը», «Մանուկներ եւ ծաղիկներ»ը պատմում են ձեզ նրա նկարչական հմուտ ձիրքի, երգիծական նուրբ ոճի եւ տիպարների վարպետ գծագրութեան մասին:

*

1926 թուին Թիֆլիսում վախճանուեց Բաշինջաղեանը: Հանգչում է Թիֆլիսի Ս. Գէորգ եկեղեցում, Սայեաթ-Նօվայի գերեզմանի մօտ:

Պարզ, անզարդ մի շիրիմ է դա: Ագիւսէ պատուանդանի վրայ դրուած է մուգ-թխագոյն կրանիտէ երկար եւ հաստ մի քար, որի վրայ դուք չէք գտնի ո՛չ մի արձանագրութիւն եւ ո՛չ էլ մի յուշագիր: Անգամ հանել են քարի վերին ճակատին դրուած ապակին եւ նրա ներքեւում դրուած նկարչի լուսանկարը:

Ծանր եւ թախծոտ տպաւորութիւնների ներքոյ բաժանւում եմ շիրմից...

5. ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՆՔԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

Այստեղ են հանգչում տարբեր շրջանների եւ տարբեր հոսանքների եւ դրօշակների պատկանող հասարակական-գրական գործիչներից շատերը: Այնտեղ դուք կանգ էք առնում խմբագիրների, հրապարակախօսների, գրականագէտների շիրիմների առաջ: Այստեղ է պանթէօնը Թիֆլիսի քաղաքագլուխների եւ զօրավարների, որոնց հողակոյտները զարդարուած են մարմարէ գեղեցիկ կոթողներով, յուշարձաններով եւ տապանաքարերով: Այդ համր քարերը, քանդակները պարզ լեզուով պատմում են ձեզ ամէն մէկի կեանքը, բնորոշում իւրաքանչիւրի դերն ու նշանակութիւնը: Ահա եւ նրանց սեղմ պատկերները:

ԳԱԲՐԻԷԼ ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆ-ՀԱՄԱԼ
(1825—1912)

«Գերեզմանիս վրայ վանչինչ արձան հարկաւոր չէ. մէ սեւ քար ու իմ ջանը:
Վըէն գրել տուէք էսէնց՝
Գաբրիէլ Սունդուկեանց-Համալ
Ծնւեց 1825 թ. Յունիսի 29ին
վախճանւեց 191... թ. ...ին»:

Այսպէս գրեց տաղանդաւոր դրամատուրգն իր մահից եօթն ամիս առաջ իր յայտնի կտակում, որը տպուեց 1912 թուին «Մշակ»ում:

Կատարե՞ց հայ հասարակութիւնը նրա միակ իղձը:

Ժամանակի առաջադէմ, լուսաւոր մտաւորականութիւնը երագործեց նրա կամքը:

Թիֆլիսի Վանքի Մայր եկեղեցու հարաւային պատին կից, հանգչում են երկու շիրիմներ, երկու սեւ մարմարէ փայլուն քարեր, երկաթէլար գեղեցիկ վանդակապատով շրջանակուած: Դրանցից մէկի վրայ ոսկեզօծ տառերով փորագրուած է.

ՍՈՓԻԱ
ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆ
ԾՆԻԵՑ ՅՈՒՆՒԱՐԻ 7ԻՆ
1845 Թ.
ՎԱԽՃԱՆԻԵՑ ԱՊՐԻԼԻ 2ԻՆ
1913 Թ.

Ոսկեզօծ տառերի վրայ հանգչում է, սեւ մարմարի վրայ փորագրուած, մի մեծ խաչ: Դա Գաբրիէլ Սունդուկեանի կնոջ՝ Սոփիայի շիրիմն է:

Նրա մօտ հանգչում է տաղանդաւոր դրամատուրգը:

*

Կանգնած շիրմի առաջ, դիտում եմ պատկերը: Մի թախծոտ զգածմունք յուզում, ալեկոծում է հոգեկան աշխարհս: Երկար եւ լայն սեւ-փայլուն մարմարի վրայ, մեծ խաչի ներքոյ, կարդում եմ ոսկեզօծ տառերով փորագրուած միայն եօթ տող.

ԳԱԲՐԻԷԼ
ՍՈՒՆԴՈՒԿԵԱՆ
(ՀԱՄԱԼ)
ԾՆԻԵՑ ՅՈՒՆԻՍԻ 29
1825 Թ.
ՎԱԽՃԱՆԻԵՑ ՄԱՐՏԻ 16ԻՆ
1912 Թ.

Որոնում եմ մի այլ յիշատակագիր, այլ յուզող, տանջող տողեր: Չկայ ո՛չ մի յուշագիր, ո՛չ մի տող: Պարզ եւ անպաճոյճ է շիրիմը: Միայն հաստաբուն մի թթենի իր կանաչ ճիւղերը կախ արած՝ մեղմ շնկշնկում է:

Նստած թթենու ներքոյ, մարմար քարի ծայրին, խորասուզւում եմ քաղցր յուշերի մէջ, ապրում անցեալի մտորումներով: Ահա աչքերիս առաջ է պատկերանում տաղանդաւոր դրամատուրգն իր պարթեւ հասակով եւ բարի դէմքով, որին առանձին գրաւչութիւն են տալիս գլխի ձիւնի պէս սպիտակ մազերը եւ սպիտակ փափախը: Այդ սպիտակ ֆօնի միջից փայլում են նրա ժպտուն աչքերը:

Ահա մեծ կտաւի վրայ վրձինում է արուեստագէտը: Նրա համարձակ եւ վարպետ վրձինի զարկերի ներքոյ երանգաւորւում են հին Թիֆլիսն իր ուրոյն կոլորիտով եւ հասարակութեան տարբեր խաւերն իրենց բնորոշ կենցաղով: Գեղարուեստական այդ աննման նկարների ներքոյ կարդում եմ. «Գիշերուայ սաբբր խէր է», «Խաթաբալա», «Էլի մէկ զոհ», «Քանդած օջախը», «Ամուսիններ»:

Ապա ո՞նց չը յիշել նրա «Պէպօ»ն, հին Թիֆլիսի ժողովրդի կենցաղը, սօցիալական կեանքը դրսեւորող այդ հոյակապ դրաման, որը մեր թատերական գրականութեան մէջ գրաւում է առանձնայատուկ էջ:

Ահա եւ նրա վարպետ մուրճով քանդակած տիպերը — Գարասիմ Եակովլիչ Զամբախովը, Եսային, Մասիսեանը, Արութին Ձիմզիմովը, Գիքօն, Կակուլին, Օսէփը, Վասիլ Մատվէիչն, Փարսիղը, Մարմարովը:

Ո՞վ կարող է մոռանալ նրա հերոսուհիները — անզուգական Էփէմիան, վշտաբեկ

© National Library of Armenia

կէկէլը, դժբախտ Շուշանը, աննման Մարգրիտը, Խամփերին, Նատօն, Սալօմէն, Անանին:

Միմի կենդանի արձաններ են դրանք, կերտուած մեծ արուեստագէտի վարպետ մուրճով:

Այսպէս էր Սունդուկեանը: Նա տաղանդաւոր նկարիչ էր, վարպետ քանդակագործ եւ նուրբ ու խորը հոգեբան:

Բայց ո՞ւր է արուեստագէտի վերջին ցանկութիւնը, ո՞ւր է Պէպօի արձանը:

— «Թէ սրտով վրէս արձան էք ուզում ու արժանի կու համարէք, էտ արձանը, իմ փոխանակ, Պէպօի համար կանգնեցրէք վուրդի որ կու սաղ դայ:

Սաղ բոյլ կանգնած ըլի բայր. պատուանդանի վրայ իր հաղուստով, գդակը ծածկած, մէ ձեռին Արութինի բարաթը, մէկէլ ձեռով վրէն գրածն ըլի ցոյց տալի նրան, որ գլխարաց ու սերթուկով սիւէրես կանգնած է կշտին:

Տակը պատուանդանի վրայ գրած ըլի մենակ էս խօսկերը՝

Պէպօ

«Էս քու կոտրած ձեռքով չի՞ս գրի՛...»

Էն արձնն ու պատուանդանը թուջէմէն ըլի աճած ու շինած վրէն վունց մէ տիղ իմ անումը չիշիք»:

Այդ արձանը պիտի կերտեն մեր լաւագոյն արձանագործները:

Ա· ԵՐԵՄԵԱՆ

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆՍ ՈՒՂԱՐԿՈՒԱԾ)

ԱՋԱՏԵԱՆ Թ·, Զմրուխտէ պատմուճան. Ա· Ուղեւորութիւններ: Բ· Գիւղական պատկերներ: Գ· Արեւելեան հէքեաթներ: Դ· Արձակ բանաստեղծութիւններ: Աթանպուլ, տպ. Յակոբ Աբրահամեան, 1936, 8°, էջ 191: Գինն՝ 15 Փր·: [Մշակոյթ Մատենաշար Թ. 2:]

ԱՄԻՐԵԱՆՑ ՅՈՎՀ· Ա· ՔՀ·, Լեւոն վեցերորդ կամ Կիլիկեան իշխանութեան վերջին օրերը. Տրամ՝ Պատմական Հայ ազգային կեանքէ· վեց արար· եւ հինգ պատկեր: Պուէնոս Այրէս, տպ. Արմենիա, 1937, 8°, էջ 64: Գինն՝ 20 Փր·:

— — Թիւ հինգ խելագարը: Քրքջալիր կատակերգութիւն, երեք արար եւ մէկ պատկեր: Պուէնոս Այրէս, տպ. Արմենիա, 1938, 8°, էջ 35: Գինն՝ 12 Փր·:

ԱՄԻՐԵԱՆ Հ·, Ընդհան. Պատմութիւն: Արդի դարեր եւ ժամանակակից շրջան: Պատկերազարդ եւ քարտիսաւոր: Բ· գիրք: Գահիրէ, տպ. Յուսաբեր, 1937, 8°, էջ 271:

ԱՐՄԷՆ ԱՆՈՅՇ, Սրտերու Երգը: Պէյրութ 1938, 8°, էջ 76:

ԱՐՍԼԱՆԵԱՆ Գ· ԱՐՔ·, Գեղեցիկ Ասացուածք Գ· 1500 մտածումի, խորհուրդի եւ զգացումի քանդակներ: Կ· Պոլիս 1937, տպ. Յովհ. Ազթարեան, 8°, էջ 158: Գինն՝ 20 Փր·:

ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ Ս·, Գրպանի Տարեցոյց: Փարիզ, տպ. Տէր-Յակոբեան, 1939, 12°, էջ 128:

Գանձարան հայկական երգերու ձայնագրուած եւ Պատկերազարդ: Գահիրէ, տպ. Ոսկետառ, 8°:

Գիրք Ա·, էջ 1—128: Գինն՝ 6 անգլ· շ·:
Գիրք Բ·, էջ 129—248: Գինն՝ 6 անգլ· շ·:
Գիրք Գ·, էջ 249—368: Գինն՝ 6 անգլ· շ·:

Գրասէրի Առաջնորդ·, Տետր· Ա· 1938 դեկտեմբեր: Գահիրէ տպ. Սեւան, 1938, 8°, էջ 15:

ԵՒԳԻՆԷ ՇԱՀՆԱԶԱՐ, Պաղտատի կարաւանը: Սթանպուլ, տպ. Յովհաննէս Ազթարեան, 1937, 8°, էջ 327: Գինն՝ 20 Փր·: [Մշակոյթ Մատենաշար Թ· 2:]

ԶԱՊԷԼ ԱՍԱՏՈՒՐ, Հարսը: Պոսթըն, տպ. Հայրենիք, 1938, 8°, էջ 48: Գինն՝ 50 սենտ: [Մատենաշար Արմենիա Թ· 1:]

ԹԱՇՃԵԱՆ ԽԱՉԻԿ, Կարճ Օրերէս: Հրտ. Պոսթընի Կարնոյ Հայրենակցական Միութեան: 1937, 8°, էջ 93:

ԿՈԳԵԱՆ Հ· Ս·, Հայ Արժէքներ ու Արժանիքներ. Բանախօսութիւններ Ազգային տօներու առթիւ: Վիեննա, Մխիթարեան տպ·, 1938, 8°, էջ 108:

Հայ Հանրագիտակ. Գիրք Գ· Թիւ 3: Խմբ. Պոտուրեան Հ· Մ·: Պուքրէշ 1938, 4°, էջ 600: Գինն՝ 1·25 տոլ·:

ՄԵԼԻՏՈՆԵԱՆ Ն· Լ·, Մօր մը սիրտը: Հաւաքածոյ 33 լաւագոյն պատմուածքներու: Պլովտիւ, տպ. Փարոս, 1937, 8°, էջ 82:

ՄԿՐՏԻՉ ԱՆԴՐԱՆԻԿ, Բարիզ եւ Յուցահանդէս: Եգիպտոս 1938, 8°, էջ 84:

ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԺԱԳ Ս·, Գաղտնի ճամբան: Գահիրէ, տպ. Գալֆա, 1938, 8°, էջ 92: Գինն՝ 15 Փր·:

Պուրկտորֆի Երիցատան Յաղթանակը: Մատենաշար բանբերի Թ· 6· Հեղինակ A. Vollmar: Հալէպ-Սուրիա, տպ. Արարատ, 1938, 8°, էջ 304: Գինն՝ 40 սէնթ:

Verlag: Mechitharisten-Kongregation. — Für den Inhalt verantwortlich P. Mesrop Habozian. —
Druck: Mechitharisten-Druckerei. — Alle Wien 62, Mechitharistengasse 4.

Гос Библиотека Арм ССР

© National Library of Armenia